

KAS ATRADO ISTORIJĄ?

Nijolė Juchnevičienė

Vilniaus universiteto

Klasikinės filologijos katedros docentė

Kadangi Graikija Vakarams iki šiol yra ta „prarastoji žemė“, kurioje glūdi Europos civilizacijos ištakos, didelė tikimybė, kad atsakymo į klausimą, kur gimė *istorija*¹, natūraliai būtų pradedama ieškoti Graikijos kultūroje: neatsiras nė vieno, kuris nesugebėtų paminėti bent keleto graikų istorikų, ir, be abejo, Herodoto, kurio vardas neatsiejamas nuo antikoje jam suteikto štampo – *pater historiae*. Iki pat XIX amžiaus pradžios toks atsakymas buvo savaime suprantamas; tačiau atsiradus vadinamajai mokslinės istoriografijos koncepcijai, senosios tiesos pradėtos kritikuoti ir graikų istoriografija nuvertinta: ji buvusi „ikimokslinė“, joje pateikiama praeities įvykių versija yra nepatikima, tai greičiau – vienas iš literatūrinės prozos žanrų (Norkus, 1996, 7–18); graikai nevertinę istorijos kaip praeities pažinimo formos, atskleidžiančios tam tikrus istorinius modelius, nesuvokę istorinio vyksmo kaip esminės kaitos ir nuolatinio vystymosi, kitaip tariant, neturėję istorinio mąstymo. Kertine sąvoka vertinant antikinę istoriografiją tapo žodis *modernus*² vs *antiquus*;

modernumas ir dabartis tapo susiję, „antikinis“ ėmė reikšti „senas“, „blogesnis“, nors dar pats L. von Ranke nevengė vertinti Tukidido istorijos kaip tam tikros paradigmos ir pats siekė būti lyginamas su Tukididu. Nepraėjus nė šimtmečiui buvo sukritikuotas ir istorizmas, imta kvestionuoti galimybę atsakyti į klausimą, *kaip iš tiesų buvo*³, nes „grynų faktų nebūna, nes jie visi pereina per juos stebintį ir suvokiantį sąmonę“ (Carr, 1999, 22).

Klausimai „Kas yra istorija?“⁴ ir „Kas

Cassiod. *Var.* 4, 51, 2: *Notum est enim, quanta laude in suburbanis suis Romam traxeris, ut, quem illas fabricas intrare contigerit, aspectum suum extra urbem esse non sentiat, nisi cum se et agrorum amoenitatibus interesse cognoscat: antiquorum diligentissimus imitator, modernorum nobilissimus institutor. mores tuos fabricae loquuntur, quia nemo in illis diligens agnoscitur, nisi qui et in suis sensibus ornatissimus invenitur.* XVII ir XVIII naujumas, modernumas pradėtas asocijuoti su Renesansu (išsamiau žr. A. Edgar, P. Sedgwick, 2008, *Cultural Theory: The Key Concepts*, Routledge; Lianeri, 2011, 16; d' Angour, 2011, 27–32).

³ Garsioji Leopoldo von Ranke's frazė, paneigianti pavyzdinę istorijos (*historia – vitae magistra*) paradigmą (Rüsen, 2007, 72–73).

⁴ Taip pavadinta ir Edwardo Halletto Carro paskaitų, skaitytų Kembridžo universitete 1961 metais, pagrindu parengta studija: Edward Hallet Carr. *What is History?* Lietuvos visuomenei ji žinoma iš antrojo leidimo (Penguin Books, Second Edition, 1987) vertimo: E. H. Carr, 1999, *Kas yra istorija?* (vertė Rasa Seibutytė). Vilnius: Vaga; knygos leidimą finansavo Atviros Lietuvos fondas ir Atviros visuomenės institutas Budapešte. Taip pat pavadintas ir 2007 m. Zenono Norkaus išleistas Jørno Rüseno straipsnių rinktinės skyrius (žr.

¹ Turimas galvoje ir istorija kaip įvykių ir procesų visumos ar tos visumos dalių pažinimas, ir jo pateikimo forma.

² Sąvoka *modernus* (iš lot. *modo*, „ka tik“, „nėseniai“) vartojama nuo V a., supriešinant pagoniškąją ir krikščioniškąją kultūras. Kasiodoras pirmasis pavartojo šį žodį naujai, krikščioniškai laiko sampratai apibūdinti:

atrado istoriją?⁵ keliame iki šiol, ir iki šiol atsakymas į juos yra tikras intelektualinis iššūkis, nes yra duota daug atsakymų ir nėra atsakymo, kuris nebūtų nuginčytas. Sunku susivokti tarp kraštutinių nuomonių, kurios, viena vertus, teigia, kad „*galima parašyti mokslinę, idealią, visuotinai priimtą istoriją, ir, kita vertus, kad objektyvi istorinė „tiesa“ neegzistuoja, todėl visi požiūriai ir visi istoriko pasirinkti variantai yra priimtini*“⁶.

Dar sunkiau ieškoti atsakymų į šiuos klausimus yra tada, kai kalbame apie pasakojimus, iki šiol visuotinai vadinamus *istorijomis*, kuriuos nuo mūsų laikų skiria tūkstantmečiai.

Graikai nekėlė sau klausimo, kas yra istorija, tačiau jau pirmuosiuose istoriografijos veikaluose ima taikyti savo kūriniams tam tikrus specifinius reikalavimus, kurių neprivalėjo laikytis jokio kito žanro atstovai, taigi suvokė savo kūrinius kaip iš esmės kitokius.

Reikia pripažinti, kad mūsų žinios apie graikų istorikus ir jų rašytas *istorijas* yra labai paviršutiniškos. Istorinėmis temomis rašė maždaug tūkstantis graikų, bet apie 95 procentai mums yra tik vardai, kartais siejami su dingusių jų kūrinių pavadinimais, geriausiu atveju – su keliais išlikusiais fragmentais.

Jörn Rüsen, 2007, „Kas yra istorija?“, in: *Istorika. Istorikos darbų rinktinė*, Sudarė Z. Norkus, iš vokiečių kalbos vertė A. Jankauskas, Vilnius: Margi raštai, 39–61).

⁵ Toks yra žymaus prancūzų mokslininko François Hartogo straipsnio pavadinimas („The Invention of History: The Pre-History of a Concept from Homer to Herodotus“, *History and Theory*, Vol. 39, 3, 2000, 384–395).

⁶ Carr, 1999, 7–8. Pirmą kartą istorija pavadinta mokslu 1682 metais (Norkus, 1996, 29), tačiau iki šiol vis dar keliamas klausimas, ar istorija yra mokslas ir ar jai gali būti taikomos loginės aiškinimo formos, kaip, pavyzdžiui, gamtos moksluose, ar tai yra specifinė pažinimo sritis, tam tikra *interpretacinio santykio su žmonių praeitimi forma* (Rüsen, 2007, 39).

Vis dėlto neabejotina yra tai, kad mus pasiekę graikų istoriografijos veikalai išliuko todėl, kad pačių graikų jie buvo įvertinti kaip žanro kanonas, ir kad pats žodis „istorija“ yra graikiškas⁷. Pirmą kartą ši sąvoka, apibūdinanti praeities (tiek tolimos, tiek artimos) tyrimą ir to tyrimo rezultatų pavištinimą, aptinkama Herodoto tekste⁸; šio tyrimo objektas buvo praeitis (reikšmingi praeities įvykiai), jo tikslas – istorinių įvykių priežasčių nustatymas ir šių įvykių atminimo išsaugojimas ateičiai.

Nuo istorijos gimimo pradžios ima formuotis ir diskursas, vėliau pavadintas istorika⁹, kuris tapo neatskirama istoriografinių kūrinių dalis¹⁰. Herodotas parašė tai, ką jis pats pavadino tyrimo rezultatų publikavimu (ἱστορίης ἀπόδεξις), o mes iki šiol vadiname istorija, V a. pr. Kr. viduryje, kai dabartinės idėjos apie tai, *kaip reikia rašyti istoriją*¹¹, neegzistavo, ir dabartinis požiūris į istorijos procesą kaip į esminį visų gyvenimo sąlygų (socialinių,

⁷ Šis žodis, bendrašaknis su anksčiausiai paliudytu žodžiu ἵστωρ (<ἵδ-τωρ) – „išmanantis teisę ir teisingumą“, „žinovas“, „žinantis“, vartojamu jau Homero (*Il.* 18. 501; 23. 486) ir Hesiodo (*Op.* 792), kartu su vediniais ἱστορέω (Hdt. 2. 113), vėlesniais ἱστορικὸς („istorikas“, Arist. *Po.* 1451 b 1), ἱστοριογραφία (D. Hal. *Th.* 42), yra sietinas su hipotetine forma *εἶδω (plg. *aor.* εἶδον – „išvydau“, *perf.* *praesens* οἶδα – „esu matęs, žinau“). Plg. Frisk, 1973, Bd. 1, s. v. ἵστωρ.

⁸ Herodoto šis žodis yra vartojamas keliomis reikšmėmis: „tyrinėjimas“ (plg. 2. 118), „tyrinėjant įgytos žinios“ (plg. 1., *Praef.*), „atlikto tyrimo aprašymas“, „istorinis pasakojimas“, „istorija“ (plg. 7. 96).

⁹ Istorijos pažinimo teorija (Norkus, 1996, 7).

¹⁰ Šis diskursas iš pradžių būdavo pateikiamas įžangose, pradedant nuo pirmosios išlikusios Hekatajo istorijos įžangos (*FGrHist* A 1a (F 13) = Demetr. *De elocutione* 12); vėliau tam būdavo skiriamos atskiros teksto dalys, istoriografiniai ekskursai arba autokomentarai (žr. Juchnevičienė, 2008, „Strabono Geografijos įžangos: mokslinio diskurso tąsa ir originalumas“, *Literatūra* 50 (3), 55–73).

¹¹ Pirmasis tokios rūšies apibendrinimas buvo parašytas II a. Lukiano (*De historia conscribenda*)

ekonominių, kultūrinių, technologinių) dar negalėjo būti atsiradęs¹². Tačiau jis pirmasis ėmė metodiškai kelti klausimus, kuriuos ir istorikai, ir filosofai kelia iki šiol.

Herodotas pirmasis ne tik apibendrina, bet ir ėmėsi kritiškai įvertinti visą ankstesnę tradiciją. Tradicija, tiek rašytinė, tiek žodinė, buvo jo istorinė medžiaga, jis pradėjo savo tyrimą, *keldamas savo klausimus ir tardydamas šią medžiagą* (Norkus, 1996, 214–215). Jis siekė patvirtinti tos informacijos teisingumą tiek klausinėdamas, kad įsitikintų, ar iš tikrųjų buvo taip, kaip pasakojama, tiek keliaudamas į aprašomas vietas, kad pamatytų, ar viskas yra taip, kai pasakojama (ὅψις, γνῶμη, ἱστορίη, Hdt. 2. 99). Pagrindinis jo siekis – pateikti tikrą įvykių versiją, kaip viskas vyko iš tikrųjų, todėl iš įvairių versijų jis atrenka tą, kuri jam atrodo patikimiausia (1. 34, 51, 58; 2. 5, 44, 50 ir kt.). Vėliau Tukidido buvo įvardytas tikslaus informacijos pateikimo metodas, reikalaujantis kritiškai įvertinti visus šaltinius ir nesivadovauti principu „kaip man atrodo“ (Thuc. 1. 22. 2: ἀκριβεία).

Herodotas pirmasis diskurse apie praeitį atskyrė *illud tempus*, šventąjį laiką, kuriame veikia dievai ir herojai ir kuris, anot Mircea Eliade, gali būti cikliškai atkartojamas ir sugrąžinamas¹³, nuo to, ką jis suvokė kaip istorinį laiką, *spatium historicum*, kuriame veikia žmonės (1, *Praef.*: τὰ γινόμενα ἐξ ἀνθρώπων)¹⁴. Nuo jo prasideda istorijos desakralizavimo tradicija:

atsisakęs *šventosios istorijos*, t. y. mitų, jis pasirinko atskaitos tašką Kroisą, apie kurį pirmąjį galėjo gauti patikimos, verifikuojamos informacijos (Hdt. 1. 5: τὸν δὲ οἶδα αὐτὸς πρῶτον ὑπάρξαντα ἀδίκων ἔργων). Šią tradiciją toliau tęsė Tukididas, tačiau toli gražu ne visi, net ir kelis šimtmečius vėliau rašę istorikai, perėmė šį Herodoto atrastą istorinio laiko principą¹⁵.

Herodoto *Istorijoje* pirmą kartą paliudytas bandymas ne tik kaupti faktus, bet ir susieti juos į logišką visumą, interpretuoti, ieškant atsakymo į klausimą, kodėl įvyko (1, *Praef.*: δι' ἣν αἰτία) ir kaip vyko (1. 5: ὡς ἐγένετο) reikšmingi istoriniai įvykiai. Didžiulės apimties ir begalinės įvairovės istorinė, sociologinė, kultūrinė medžiaga jo buvo sujungta į vieningą pasakojimą, kurį galima pavadinti pirmuoju visuotinės istorijos modeliu¹⁶.

Herodoto tekste matome aiškiai susiformavusį to meto pasaulio kaip politinio pasaulio konceptą: geografiškai pasaulis

¹⁵ Plg. Diodoro Siciliečio *Istorinę biblioteką* (1 a. pr. Kr.). Beje, būtent jį ir tik jį, o ne visus antikos istorikus (plg. Norkus, 1996, 12), M. J. Finley pavadino „žirklių ir klijų istoriku“ („scissors and paste historian“: *The Greek Historians*, 1959, 16). Diodoras pradeda pasaulio istoriją nuo jo sukūrimo, dievų ir pirmųjų žmonių atsiradimo (1 knyga), graikų mitų perpasakojimo (4, 6, 7, knygos); visa tai laikoma *tikra* istorija.

¹⁶ Herodoto ambicijos sukurti naują žanrinį modelį atsiskleidžia jau *Istorijos* įžangoje (ἔργα μέγала τε καὶ θωμαστά, τὰ μὲν Ἑλλήσι, τὰ δὲ βαρβάροις ἀποδεχθέντα); šis modelis paremtas originaliu kompoziciniu sumanymu, – istoriniu Europos ir Azijos priešišku. Ši idėja tikriausiai buvo generuota graikų karų su persais, kurie *Istorijos* rašymo metu dar nebuvo pasibaigę. Į Herodoto tyrimo lauką patenka istorija tų tautų, kurios vienaip ar kitaip buvo įtrauktos į konfliktą su persais. Vieningos pasaulinės politinės jėgos formavimo istorija duoda pradžią istorijos kaip vienio (vėliau pavadintos *istorijos singularizacija*, – žr. Lianeri, 2011, 18) idėjai: skirtingos laiko sampratos ir skirtingos istorijos Herodoto buvo sujungtos į vieną istoriją. Herodotas tai užčiuopė anksčiau nei Polibijas (I. 3. 3), paprastai įvardijamas pirmosios visuotinės istorijos autoriumi (žr. Meier, 1987, 42–43).

¹² Žr. apie tai išsamiai Christiano Meierio straipsnį „Historical Answers to Historical Questions: The Origins of History in Ancient Greece“ (*Arethusa*, 20, 1/2, 1987, 41–57).

¹³ Eliade, 1997, 48–58.

¹⁴ Žr. *Istorijos* įžangą, kurioje tradicija apie, Herodoto požiūriu, *ikiistorinius* įvykius, pasakojimus mituose ir epuose, vertinama ironiškai (1, 1–5).

susideda iš trijų žemynų (Europos, Azijos, Libijos), tačiau kultūriškai ir politiškai iš dviejų dalių – Europos (etnocentrinė Europos vizija; Graikija yra politinis Europos centras) ir Azijos (Persija yra Azijos politinis centras; Libija pavaldi Didžiajam karaliui, o Azijoje gyvenantys graikai priklauso Europos kultūrinei erdvei). Šio politinio ir kultūrinio balanso pažeidimai, politinė konkurencija (ir politinė konkurencija tiek Europos, tiek Azijos viduje), ir yra Herodoto *Istorijos* turinys. Graikų karai su persais vaizduojami ne kaip graikų ir persų, bet ir kaip Europos ir Azijos geopolitinis konfliktas¹⁷.

Pirmieji teksto žodžiai (Ἡροδότου Ἀλικαρνησσεὸς ἱστορίης ἀπόδεξις ᾗδε), kuriais pabrėžiama teksto autorystė, atskleidžia įsitikinimą, kad ši veikla turi savaiminę prasmę ne tik pačiam tyrimo autoriui, taip užsitikrinančiam reikšmingą vietą tradicijoje, bet ir visai tautai, tokiu būdu įgyjančiai orientyrus laike ir erdvėje.

Taigi Herodotas identifikuoja praeitį kaip kritinio tyrimo objektą (ši praeitis yra ir graikų, ir persų, ir egiptiečių, ir kitų tautų praeitis, atsiskleidžianti bendrame laike), kurio rezultatai turi reikšmę dabarčiai, ir, be abejo, Graikijos bei tam tikrą Graikijos galios centrų, Atėnų ir Spartos, ateičiai: jis pateikė pirmąją implicitinę etinę paradig-

mą, adresuojamą politinei bendruomenei, kuria ji turėtų vadovautis, norėdama sėkmingai gyvuoti ateityje¹⁸.

Nors nei Herodotas, nei Tukididas nevartoja žodžio „istorikas“ kaip *terminus technicus*¹⁹, Herodotas (jis yra pagrindinis istorinio pasakojimo fokalizatorius) yra būsimųjų istorikų prototipas. Herodotas *sukūrė istoriką*²⁰: jis pristato savo surinktą informaciją ir interpretuoja ją kaip privatus asmuo, nevaržomas jokio politinio autoriteto; jis visiškai įgyvendina savo kaip tyrėjo laisvę, kokia galėjo tuo metu naudotis demokratinuose poliuiose, pirmiausia Atėnuose, gyvenę graikai²¹.

Postmodernybėje nieko nestebina teiginys, kad *istorija* visų pirma yra žodinė struktūra; ji „*apima tam tikrą kiekį duomenų, šiuos duomenis „aiškinančias“ teorines koncepcijas ir pasakojamąją struktūrą, juos pateikiančią kaip praeityje įvykusiais laikomų įvykių komplekso paveikslą*“ (White, 2003, XIII). Ši veikla iš esmės yra

¹⁸ Šis implicitinis pamokymas pirmiausia adresuojamas Atėnams, kurių imperialistinės ambicijos *Istorijos* rašymo metu tapo graikų pilietinio karo priežastimi: Herodoto *Istorija* leidžia suprasti, kad, jeigu Atėnai nesutramdys savo nepamatuotų ambicijų, juos gali ištikti Persijos likimas (žr. Juchnevičienė, 2006, 57–59).

¹⁹ Pirmą kartą žodis istorikas dabartine reikšme pavartotas Aristotelio *Politikoje* (1451 b1).

²⁰ Toynbee, 1964, XIII.

²¹ Asmens laisvės diskursas, asmeninė laisvė kaip aukščiausias žmogiškumo standartas, prasideda archajinėje Graikijoje. Politinės laisvės diskursą pagimdė graikų karai su persais. Nuo šio momento sąvokos „laisvė“ (ir asmeninė, ir politinė) bei „demokratija“ graikų mąstyme tampa susijusios. Herodotas išplėtojo Aischilo *Persuose* naudojamą Salamino mūšio kaip mūšio už laisvę leitmotyvą, taip įvardijęs visus graikų su persais kovotas kovas. Jo *Istorija* atspindi šios rūšies politinio diskurso formavimąsi. Žr. Raaflaub, 2004, 23–67. Panašiai Meier, 2011, 58 : „[Freedom] meant freedom from domination, the freedom to establish one's own existence, in the sense of independence, and mobility too. Freedom was simultaneously a way of being oneself and being a community [...]“.

¹⁷ Nejmanoma nustatyti, kada abu žemynai gavo savo vardus; paprastai teigiama, kad pirmąjį žinomo pasaulio žemėlapi nubraižė Anaksimandras (VI a. pr. Kr. antroji pusė), tačiau neaišku, ar ir kokius jis suteikė pasaulio dalims pavadinimus. Šaltiniai apie Hekatają (*FGrHist*, s. v. Hekataios von Milet) jam priskiria du kūrinius, *Genealogijas* bei *Periodą*, arba *Periegesį*; paprastai teigiama, kad pastarasis kūrinys susidėjęs iš dviejų dalių, „Europos“ ir „Azijos“, tačiau vargu ar Hekatajas pats taip vadino savo kūrinio dalis, nes pavadinimų tradicija susiformavo tik IV a. pr. Kr. Pirmą kartą abiejų žemynų pavadinimai paliudyti 472 m. pr. Kr. pastatytuose Aischilo *Persuose*. Žr. apie tai plačiau: Meier, 2011, 21–46).

poetinio pobūdžio, diktuojama autoriaus pasirinkto pasakojimo strategijos, arba įvykių aiškinimo modelio. Anot J. Rūseno, nors ši mintis kadaise šokiravo daugelį istorikų, tačiau *vis dėlto verta įžengti į poetinę sritį [...], nes istorinio mąstymo ir pažinimo procese reiškiasi žmogaus dvios kūrybinis aktyvumas* (Rūsen, 2007, 62). Viskas priklauso nuo interpretacijos ir interpretatoriaus, jis *daro faktus istoriškus* (ibid., 124).

Herodoto kūrinyje *istorija* peržengė ir istorinės kronikos, ir kelionės aprašymų rėmus; jai pirmą kartą buvo suteiktas siužetas, istorijos kaip proceso ir istorinio laiko suvokimas, istorijos „vykdytojų“ paveikslai. Pasirinkus aiškinimą per siužetą, pasakojimas tapo atviras susiformavusiems stilistiniams archetipams – epo, tragedijos, folklorinio pasakojimo. Pirmasis „istorinis“ pasakojimas graikams buvo herojinis epas²². Ir antikos požiūriu, ir šių laikų vertinimu viskas graikų literatūroje prasideda nuo Homero. Homero epuose dabarties tyrėjai išvelgia istorinio mąstymo gimimą, istorinės retrospektyvos atradimą. Turimas galvoje garsusis *Odisėjos* 8 giesmės fragmentas, kai Odisėjas jo garbei surengtoje puotoje klausosi fajakų aido Demodoko giesmės apie Trojos užėmimą. Vienas iš pagrindinių šio pasakojimo herojų yra pats Odisėjas, neatpažintas ir praradęs savo identitetą (t. y. iš tiesų tapęs „niekas“), pačiu savo buvimu liudija, kad

tai iš tikrųjų įvyko ir įvyko tiksliai taip, kaip pasakojama (*Od.* 8, 499–531). Anot Hannah’os Arendt, tai – istoriografijos generatyvinė matrica; „*tai, kas iki tol buvo tik atskiri atsitiktiniai įvykiai, dabar tampa istorija*“²³. Odisėjo rauda, klausantis apie jį giedamos giesmės, – istorijos atpažinimo, susitaikymo su ja ir apsivalymo (*katharsis*) ašaros; pasak Aristotelio, tai yra tragedijos esmė, pasak Hegelio – galutinis istorijos tikslas²⁴. Odisėjo rauda priartina „mitinę vakardieną“ prie „(ne)realios šiandienos“, kurioje vyksta apdainuojama puota, epinė praeitis tampa istorine Odisėjo praeitimi. Pasak François Hartog’o, Herodotas, siekdamas nurungti Homerą, tapo Herodotu (Hartog, 2000, 395). Tiek Homeras sukūrė pirmąją herojinio epo paradigmą, turėjusią lemiamos įtakos visai žanro istorijai, tiek ir Herodotas sukūrė pirmąją istoriografinę paradigmą²⁵, davusią pradžią visoms kitoms. Tokio žanrinio analogo anksčiau tiesiog neegzistavo²⁶.

Ši paradigma gali būti pavadinta humanistine, arba herojine, bet ne retorine tikrąja šio žodžio reikšme, kaip kartais pavadinama visa antikinė istorika²⁷, nes Herodoto istorinis pasakojimas nėra sukurtas pagal literatūrinės retorikos teorijos principus. Viena vertus, bendroji literatūrinio prozos teksto teorija, vėliau pavadinta retorika, dar tik formavosi; kita vertus, istoriografija kaip literatūros žanras, panašiai

²² Plg. Ortega Y’ Gassetas, 1999, 66: „*Epo tema yra praeitis kaip tolia: mums pasakojama apie buvusį ir išnykusį pasaulį, apie mitinį amžių, kurio senumas nėra tokia pat praeitis kaip tolimo istorinio laiko. /.../ joks genealoginių saitų tinklas negali įveikti absoliutaus atstumo tarp mitinės vakardienos ir realios šiandienos. Kiek realių „vakar“ beturėtume, Achilo ir Agamemnono gyvenama erdvė nesusisiekiama su mūsų egzistencija /.../. Epinė praeitis nėra mūsų praeitis*“.

²³ Arendt, 1954, 54: „*what has been sheer occurrences now became history*“.

²⁴ H. Arendt, *ibid.*: „[...] *the reconciliation with reality, catharsis (purification), which, according to Aristotle was the essence of tragedy, and, according to Hegel, was the ultimate purpose of history, came about through the tears of remembrance*.“

²⁵ Plg. Norkus, 2007, 16–18.

²⁶ Žr. Grethlein, Krebs, 2012, 10.

²⁷ Norkus, 1996, 11–18.

kaip ir filosofija kaip literatūros žanras, net vadinamoji retorinė istoriografija tikrąja šio žodžio reikšme, susiformavusi daugiau nei šimtmetį po to, kai Herodotas pradėjo rašyti savo kūrinių, buvo laikoma atskiru literatūros žanru nei retorinės kalbos²⁸. Be abejo, tiesioginių kalbų Herodoto sukurta gausiai, tačiau tik labai mažai jų yra parašyta pagal retorikos taisykles²⁹. Veikėjų tiesioginės kalbos yra vienas iš būdų išplėsti istorinio pasakojimo laiką ir erdvę, įgarsinti daugialypę praeities patirtį, „praeities būtajį laiką“³⁰. Tikriausiai, jis pirmasis kalbas kaip pasakojimo priemonę iš epo ir novelės perkėlė į istoriografiją, tuo suteikdamas savo istoriniam pasakojimui daugiabalsiškumą, kad galėtų iš įvairių perspektyvų paaiškinti *įvykių priežastis, veikėjų motyvaciją, lyderių politiką ir strategiją*³¹.

Vienas iš argumentų, kuriais graikų istoriografija dažnai vertinama tik kaip *historia* vėliausia šio žodžio reikšme (įdomus, gražus pasakojimas, sukurtas laikantis bendrų literatūrinės prozos kūrimo taisyklių, t. y. retorikos taisyklių, kuriame formos reikalavimai yra svarbesni už turinį), yra jau nuo antikos pabaigos galiojantis

²⁸ Literatūrinės prozos teorija pirmą kartą buvo apibendrinta Aristotelio *Retorikoje*, III knygoje, nors Platonas (*Ph.* 266d-7d) mini V a. pr. Kr. antrosios pusės retorinius „vadovėlius“ (τέχναι), pateikiančius patarimus, kaip kurti teismines kalbas. Istorija buvo laikoma atskiru, mišriu prozos žanru, sujungusiu epo, dramos bei retorikos elementus. Žr. Kennedy, 1989, 184–185.

²⁹ Išsamiau žr. F. Walbank, 1965, *Speeches in Greek Historians*; Kennedy, 1963, 44.

³⁰ Angl. *plupast* (plg. *pluperfect*). Sąvoka, vartojama J. Grethleino ir Chr. B. Krebs'o sudarytoje studijoje *Time and Narrative in Ancient Historiography: The „Plupast“ from Herodotus to Appian* apibūdinti istoriko laikmečio ir jo aprašomos praeities laiko santykį.

³¹ Waters, 1970, 504: „...great deal of Herodotean dialogue is based not on novelist desire to characterize, but on the historian's attempt to explain causation, motivation, policy and strategy“; panašiai Waters, 1966, 157.

įsitikinimas³², kad graikai neturėjo istorinio laiko sampratos. Graikų laiko samprata paprastai gretinama su laiko samprata žydų religiniuose raštuose (ir vėlesniuose krikščioniškuose); teigiama, kad graikams laikas buvo nuolat besikartojantis ciklas, o žydams (ir vėliau krikščionims) – linijinis, nukreiptas į ateitį; tai esąs pagrindinis dviejų tautų požiūrio į istoriją skirtumas³³. Šis teiginys jau yra tapęs kliše ir nuolatos kartojamas iki pat paskutiniųjų dešimtmečių³⁴, nepaisant to, kad mokslininkai ne kartą yra pažymėję, kad graikų požiūris į laiką, kiek jis atsispindi jų kūriniuose, nėra

³² Šios idėjos ištakos siejamos su Šv. Augustino *recta via* vs. *ambulatio in circuitu*, supriešinant pagoniškąjį ir krikščioniškąjį gyvenimus. Žr., pvz., Th. Mommsen, 1959, „St. Augustine and the Christian Idea of Progress“, *Medieval and Renaissance Studies*, 265–288; H.-I. Marrou, 1950, *Ambivalence du temps de l'histoire chez Saint-Augustin*, Montreal; H.-Ch. Puech, 1951, „La Gnose e le Temps“, *Eranos* 20, 57–113; G. Quispel, 1951, „Zeit und Geschichte im antiken Christentum“, *ibid.*, 115–140. M. Eliade, 1996, *Amžinojo sugrįžimo mitas*, Vilnius: Mintis.

³³ Todėl kartais teigiama, kad Vakarų istoriografijos tradicijos pradžia – vadinamosios istorinės Biblijos dalys (nuoseklus pasakojimas nuo pasaulio sukūrimo iki ~400 pr. Kr.), tačiau jos paliudija nuolatinį dievo dalyvavimą pasaulio, kurį jis sukūrė, istorijoje. Taigi žydų istorikai nedarė skirties tarp šventojo ir istorinio laiko; jie nesusimąstė, ar yra pirmieji, papasakoję tam tikrus įvykius ir taip išsaugoję juos nuo užmaršties; jie nepretendavo į naujumą, nekritikavo pirmtakų, o tiesiog pateikė autoritetinę versiją pasakojimų, kuriuos žinoti buvo kiekvieno žydo pareiga (Momigliano, 1966, 18–20). Hebrajiška patirtimi grindžiama krikščionybė graikų ir romėnų pasauliui suteikė naują linijinę laiko sampratą. Šia krikščioniškąja laiko schema istorikai vadovavosi iki pat XVII amžiaus, įvykiai buvo motyvuojami tiesiogine dieviškąja intervencija (Appleby, Hunt, Jacob, 1998, 64).

³⁴ Žr., pvz., Baranova, 2000, 21: „*Todėl antikinė laiko samprata [...] yra mitinė. Mitiniame laike klausimas apie pradžią ir pabaigą neiškyla. Priežastys ir pasekmės neatsiskiria. Laikas mąstomas kaip nedaloma visuma, galinti susispausti ar išsitempti.*“; 22: „*Mitiniame laike praeitis, dabartis ir ateitis susilieja ir pavirsta „amžinąja dabartimi [...].“*“ Panašiai Carr, 1999, 113: „*cikliškas požiūris, istorijos raidą prilyginantis procesams gamtoje.*“

identiškas³⁵. Iki šiol nėra tinkamai įvertinamas Hesiodo poemose atsiskleidžiantis laikas, – neribotas, susidedantis iš kokybiškai skirtingų amžių sekos ir nukreiptas į ateitį; paprastai nutylima ir Herodoto *Istorijoje* reflektuojama egiptiečių laiko patirtis (Hdt. 2. 100; 142–143. Arnaldo Momigliano argumentuotai įrodė, kad nei Herodoto, nei Tukidido ir net Polibijo tekstuose negalima rasti tvirtų įrodymų, jog jų laiko samprata buvusi ciklinė: istoriniai ciklai tiesiogine šio žodžio reikšme yra nežinomi Herodotui. Taip pat Tukidido tekste, netgi chrestomatiniuose pavyzdžiuose (1. 22. 4: κτήμα ἐς αἰί; 2. 48: epidemijos simptomų aprašymas tam, kad, jei ji pasikartos ateityje, juos būtų galima atpažinti) nėra jokių amžinojo sugrįžimo implikacijų (Momigliano, 1966, 10–12). Tukididas savo žodžiais nesiekė parodyti, kad istorija kada nors pasikartos; garsioji frazė κτήμα ἐς αἰί, kuri dažnai būdavo interpretuojama kaip ciklinio laiko suvokimo įrodymas, reiškia, kad Tukidido aprašytas politinių ir žmoniškųjų santykių modelis padės ne tik jo dabarties žmonėms, bet ir būsimiems skaitytojams susivokti jų dabarties situacijoje³⁶. Tiek Herodoto, tiek Tukidido laiko suvokimas yra istorinis; įvykiai jų yra vaizduojami kaip laipsniškai besirutuliojantys linijiniame laike³⁷, laike viskas įgyja savo prasmę.

³⁵ Pirmasis atidžiau į laiko sampratą Solono, Pindaro ir Aischilo tekstuose pažvelgė Hermannas Fränkelis („Die Zeitauffassung in der griechischen Literatur“, *Zeitschrift für Aesthetik*, 1931).

³⁶ Amerikoje, ypač šaltojo karo laikais, Tukididas buvo privalomas autorius tarptautinių santykių ir karo mokslų studijų programose kaip „realistiškos tarptautinių santykių politikos“ intelektualinis pirmtakas. Apie Tukidido frazės interpretavimą žr. Ober, 2009, 434–437; Nicolai, 2009, 381–404; Kagan, 2009, 1–3.

³⁷ „The unfolding of events in a linear fashion is how historical time is presented by Herodotus and Thucydides“ (D' Angour, 2011, 116).

Pradedant nuo Herodoto ir jo jaunėsio amžininko Tukidido tekstų galima stebėti ir pirmųjų Vakarų istoriosofinių modelių formavimąsi, ir tai yra dar vienas argumentas, patvirtinantis teiginį, kad pirmieji graikų istoriografiniai kūriniai buvo greičiau intelektualiniai ar „moksliniai“ (tuometiniu jų suvokimu) nei beletristiniai. Anot Haydeno White'o, „[...] kiekviena istorijos filosofija turi istorijos elementų, taip kaip ir kiekviena tikra istorija turi visiškai išsiskleidusios istorijos filosofijos elementų“³⁸.

Herodotui žinomo pasaulio žinoma istorija gali būti nuspėjama. Istorijoje veikia lemties faktorius (ἔδει γενέσθαι; plg. 1. 91). Tai visiškai natūralu ir Herodotui, kurio laikais buvo tikima pranašystėmis ir orakulais, ir jo numanomai auditorijai. Herodotas buvo religingas žmogus, tačiau jo religinį jausmą būtų galima pavadinti dievobaimingumu, padiktuotu praktiško proto³⁹. Todėl „lemties“ mechanizmo jungikliai jo *Istorijoje* yra konkrečių žmonių veiksmai, kurie aiškinami grynai žmoniškais priežastimis: žmonės veikia, reaguodami į aplinkybes⁴⁰; istorija yra žmonių veiksmų ir įvykių, nulemtų atskirų individų veiksmų, seka, tačiau, kaip taikliai pabrėžia Christianas Meieris, labai skirtingų individų, tiek fizinių, tiek juridinių asmenų, nuolat atsitiktinai susiduriančių vis kitaip susiklostant aplinkybėms (Me-

³⁸ White, 2003, 504.

³⁹ Plg. Gould, 2004, 93. Taikli J. Gould'o pastaba: „The ease and absence of discomfort, for example, with which Herodotus seems almost to identify religion with ritual process and the great concern he shows for exactitude over the names and titles of divinity are things much more easily accommodated to Catholic religious tradition, above all that of southern, Mediterranean countries, or to Orthodox tradition than to those of Protestant north“ (ibid., 106).

⁴⁰ Derow, 2004, 77.

ier, 1987, 47). Ši veikla ne visada atitinka veikėjų lūkesčius, jie keičia savo veiklos planus, atsižvelgdami į nenumatytus veiksmus ir naujus iššūkius⁴¹. Herodoto, o vėliau ir Tukidido kūriniai pirmiausia buvo pokyčių, nuolatinės kaitos aprašymas⁴². Todėl Herodotui labai svarbu, kas ką nors yra padaręs pirmas (įvairiose srityse, bet pirmiausia politikoje; ir pats jo istorinis pasakojimas prasideda nuo graikų ir persų didžiojo politinio konflikto verifikuojamo pradininko, Kroiso). Viskas, kas įvyksta, įvyksta dėl to, kad kažkas pirmasis kažką padaro; tai neišvengiamai atneša pokyčius tiek graikų, tiek barbarų pasaulyje. Tukidido *Peloponeso karo istorija* pirmiausia yra pasakojimas apie esminius socialinius ir politinius pokyčius jo visuomenėje, kuriuos jam pačiam teko stebėti ir patirti⁴³. Tukidido pasakojimas liudija apie įvykių graikų istorinio mąstymo pokyčius: dėmesio centras pasislenka nuo herojinės praeities link dabarties ir dabarties žmonių patirties; jo naratologinė strategija taip pat yra nauja, palyginti su Herodoto *Istori-*

ja: Tukidido pasakojimas modeliuojamas taip, kad įvykių eiga negali būti nuspėjama; dažniausiai viskas įvyksta visai kitaip, nei skaitytojas galėjo tikėtis⁴⁴.

Taigi, istorinė sąmonė, t. y. suvokimas to, kad visuomenės ir jų institucijos keičiasi, ėmė formotis ne XVII ar XVIII amžiuje, o kur kas anksčiau. Herodoto ir Tukidido kūrinuose buvo pradėti įgyvendinti pagrindiniai istorinio mąstymo principai: pažinimo interesai, laiko pokyčių suvokimas, empirinis tyrimas, praeities empirinius duomenis paverčiantis prasingais dabarčiais, interpretacija ir atitinkama reprezentacijos forma, kultūrinis orientavimas, suteikiant žmonėms istorinį identitetą ir prasmę jų gyvenimui⁴⁵.

Sunku nesutikti su Christianu Meieriu⁴⁶, kad naujaisiais laikais ne vieną šimtmetį trunkančiuose istorikų debatuose silpniausia grandis yra ta, kad iki šiol nenorima pripažinti, jog istoriografija yra vertintina istoriškai ir kad istorijos kaip mokslo ir istorijos kaip naratyvo istorijoje neįmanoma atsiriboti nuo jos ištakų.

⁴¹ Christianas Meieris pavadino šį istorinio vyksmo modelį *contingency – oriented* (Meier, 1987, 44).

⁴² „Historiography of change“; taip ją apibūdina Arnaldo Momigliano (Momigliano, 1972, 285). Iki šiol vis dar kartojama nuomonė, kad graikai buvo kraštutiniai tradicionalistai, vengę bet kokių pokyčių, išsamiai suformuluota B. A. van Groningeno (1953, *In the Grip of the Past*), yra argumentuotai sukritikuota (žr., pvz. Armand'o d' Angouro monografiją *The Greeks and the New*, 2011); bet koku atveju, jos akiai neįmanoma taikyti graikų istoriografijai.

⁴³ Anot Alexandros Lianeri, „[Thucydides is] a narrator of radical social change and society that he himself experienced in his own times“ (Lianeri, 2011, 26).

⁴⁴ Dunn, 2010, 3: „Archaic Greek culture looked to the past for its models and values [...]. In the 6th and 5th centuries, however, this situation changed as the focus of interest began to shift to the present, and the locus of authority came to reside less in the heroic past and more in present human experience“; 7: „[...] new techniques portray events as unfolding in the present rather than already determined by narrative expectations“; 11: „[...] Thucydides project of „writing present history“ entails formal or narratological innovations“.

⁴⁵ Rüsen, 2007, 193–195.

⁴⁶ Meier, 1987, 44.

LITERATŪRA

- Appleby, J., Hunt, L., Jacob, M., 1998: *Tiesos sakymas apie istoriją* (iš anglų kalbos vertė Remigijus Juozaitis). Vilnius: Margi raštai.
- Arendt, H., 1954: *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*, New York: Penguin Books.
- Baranova, J., 2000: *Istorijos filosofija*, Vilnius: Alma littera.
- Carr, E. H., 1999: *Kas yra istorija?* (vertė Rasa Seibutytė). Vilnius: Vaga.
- D' Angour, A., 2011: *The Greeks and the New. Novelty in Ancient Greek Imagination and Experience*, Cambridge University Press.
- Derow, P., 2004: „Historical Explanation: Polybius and his Predecessors“, *Greek Historiography* (ed. S. Hornblower), Oxford: Clarendon Press.
- Dunn, F. M., 2010: *Present Shock in Late 5th Century Greece*, University of Michigan Press
- Edgar, A., Sedgwick, P., 2008: *Cultural Theory: The Key Concepts*, Routledge.
- Eliade, M., 1996: *Amžinojo sugrįžimo mitas*, Vilnius: Mintis.
- Eliade, M., 1997: *Šventybė ir pasaulietiškasumas*, Vilnius: Mintis.
- Finley, M. J., 1959: *The Greek Historians: The Essence of Herodotus, Thucydides, Xenophon, Polybius*, London.
- Gould, J., 2004: „Herodotus and Religion“, *Greek Historiography* (ed. S. Hornblower), Oxford: Clarendon Press, 91–106.
- Grethlein, J., Krebs, Chr. B., 2012: „The Historian's Plupast: Introductory Remarks on its Forms and Functions“, *Time and Narrative in Ancient Historiography: The „Plupast“ from Herodotus to Appian* (J. Grethlein, Chr. B. Krebs, ed-s), Cambridge University Press, 1–16.
- Hartog, F., 2000: „The Invention of History: The Pre-History of a Concept from Homer to Herodotus“, *History and Theory*, Vol. 39, 3, 384–395.
- Juchnevičienė, N., 2006: „Tautiniai stereotipai klasikinėje ir romėniškoje Graikijoje“, 57–59, *Literatūra*, 48 (3), 52–67.
- Juchnevičienė, N., 2008: „Strabono Geografijos įžangos: mokslinio diskurso taša ir originalumas“, *Literatūra*, 50 (3), 55–73.
- Kagan, D., 2009: *Thucydides. The Reinvention of History*, New York: Viking.
- Kennedy, G. A., 1989: „The Evolution of a Theory of Artistic Prose“, *The Cambridge History of Literary Criticism*, Vol. I (ed. G. A. Kennedy), Cambridge University Press, 184–199.
- Kennedy, G.A., 1963: *The Art of Persuasion in Greece*, Princeton University Press.
- Lianeri, A., 2011: „Unfounding Times: The Idea and Ideal of Ancient History in Western Historical Thought“, *The Western Time of Ancient History: Historiographical Encounters with the Greek and Roman Past* (ed. A. Lianeri), Cambridge University Press.
- Marrou, H.-I., 1950: *Ambivalence du temps de l'histoire chez Saint-Augustin*, Paris/Montreal, Institut d' Études médiévales et Vrin.
- Meier, Chr., 1987: „Historical Answers to Historical Questions: The Origins of History in Ancient Greece“, *Arethusa*, 20, 1/2, 41–57 .
- Meier, Chr., 2011: *A Culture of Freedom: Ancient Greece and the Origins of Europe*, Oxford: University Press.
- Momigliano, A., 1972: „Tradition and the Classical Historian“, *History and Theory*, Vol. 11, No 3, 279–293.
- Momigliano, A., 1966: „Time in Ancient Historiography“, *History and Theory*, Vol. 6, Beiheft 6: History and the Concept of Time, 1–23.
- Mommsen, Th., 1959: „St. Augustine and the Christian Idea of Progress“, *Medieval and Renaissance Studies*, 265–288.
- Nicolai, R., 2009: „Ktēma es aei: Aspects of the Reception of Thucydides in the Ancient World“, *Oxford Readings in Classical Studies. Thucydides* (ed. Jeffrey S. Rusten), Oxford University Press, 381–404.
- Norkus, Z., 1996: *Istorika*, Vilnius: Taura.
- Norkus, Z., 2007: „Istorika ir istorijos kultūros studijos: Jōmo Rūseno idėjų bruožai“, Rūsen, J., 2007: *Istorika. Istorikos darbų rinktinė* (sudarė Z. Norkus, iš vokiečių kalbos vertė A. Jankauskas), Vilnius: Margi raštai, 39–61.
- Ober, J., 2009: „Thucydides Theoretikos/ Thucydides Histor: Realist Theory and the Challenge of History“, *Oxford Readings in Classical Studies. Thucydides* (ed. J. S. Rusten), Oxford University Press, 434–478.
- Ortega Y' Gasset, J., 1999: *Mūsų laikų tema ir kitos esė* (sudarė A. Andrijauskas, iš ispanų kalbos vertė R. Samuolytė), Vilnius: Vaga.

Puech, H.-Ch., 1951: „La Gnose e le Temps“, *Eranos* 20, 57–113.

Quispel, G., 1951: „Zeit und Geschichte im antiken Christentum“, *Eranos* 20, 115–140.

Raaflaub, K., 2004: *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, Chicago and London: University of Chicago Press.

Rüsen, J., 2007: *Istorika. Istorikos darbų rinktinė* (sudarė Z. Norkus, iš vokiečių kalbos vertė A. Jankauskas), Vilnius: Margi raštai.

Toynbee, A. J., 1964: *The Greek Historical Thought*, New York: Mentor.

Van Groningen, B. A., 1953: *In the Grip of the Past: Essays on an Aspect of Greek Thought*, Leiden: Brill.

Walbank, F. W., 1965: *Speeches in Greek Historians*, Oxford: Blackwell.

Waters, K. H., 1966: „The Purpose of Dramatisation in Herodotus“, *Historia*, Bd. 15, H. 2, 157–171.

Waters, K. H., 1970: „Herodotus and the Ionian Revolt“, *Historia*, Bd. 19, H. 4, 504–508.

White, H., 2003: *Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*, Vilnius: Baltos lankos.

BY WHOM THE HISTORY WAS INVENTED?

Nijolė Juchnevičienė

S u m m a r y

The present article aims to question the frequent attitude towards the problem of the beginnings of Western historical thinking and the Western tradition of historiography in the contemporary scientific discourse. The term “historical thinking” includes the interest in historical knowledge as such, the inquiry that engages with the past, understanding how the past conditions the present, the concept of time, and the idea of social change in the flow of time. The article shows that the writings of Herodotus and Thucydides are the generative matrix of Western historical thought, because they took up their task as a very important one both for the author and for his society. The modern cliché which defines the Greek concept of time as a cycle has proof neither in Herodotus nor in Thucydides: historical events in their *Histories* are presented as unfolding in a linear

fashion, and their focus of interest begins to shift from the past to the present. The most important contribution to the historical concept of time is that they excluded sacred, mythical time from *spatium historicum*. Secondly, their *Histories* are the histories of change: Herodotus’ *History* is concerned with developments involving many states and countries; it is the first universal history ever written and bears the evidence of the “singularization of history”, which had been preceded by the singularization of the political world. Thucydides’ *History* is a history of a radical social and cultural change. They were the first to write history when our idea of history did not exist. One of the greatest vices of the contemporary scientific debate is that this debate is based primarily on the modern understanding of history and historiography.

Gauta 2012 11 24

Priimta spaudai 2012 12 10

Autorės adresas:

Vilniaus universiteto

Klasikinės filologijos katedra

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: nijole.juchneviiciene@ff.vu.lt